

30. ЦДАВОВ України, ф. Р-4621, оп. 1, спр. 129, 132 арк.
31. ЦДАВОВ України, ф. Р-4621, оп. 2, спр. 86, 31 арк.
32. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4702, 185 арк.
33. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4925, 148 арк.
34. ЦДАВОВ України, ф. Р-4621, оп. 1, спр. 46, 46 арк.
35. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 365, 217 арк.
36. ЦДАВОВ України, ф. Р-4621, оп. 1, спр. 65, 147 арк.
37. ЦДАВОВ України, ф. Р-4621, оп. 1, спр. 174, 249 арк.
38. Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К. : Державне статистичне видавництво, 1960. – 731 с.
39. Народне господарство Української РСР в 1963 році. Статистичний щорічник. – К. : Державне статистичне видавництво, 1964. – 654 с.
40. Чуткешакили Е. В. Кадры для науки / Е. В. Чуткешавили. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1968. – 357 с.
41. ДАХО, ф. Р-5649, оп. 2, спр. 1352, 25 арк.
42. ЦДАВОВ України, ф. Р-4621, оп. 1, спр. 47, 75 арк.
43. ДАХО, ф. Р-4589, оп. 4, спр. 622, 3 арк.
44. Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний щорічник. – К. : Державне статистичне видавництво, 1961. – 556 с.
45. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК 1898-1971 / [пер. з 8-го рос. вид., за заг. ред. П. М. Федосєєва, К. У. Черненко]. – К. : Політвидав України, 1981. – Т. 7. – 534 с.
46. Народне господарство Української РСР в 1963 році. Статистичний щорічник. – К. : Державне статистичне видавництво, 1964. – 654 с.

Онищук О. А. Система подготовки кадров научно-технической интеллигенции в Украине во второй половине 1950-х – первой половине 1960-х гг. через сеть высших учебных заведений.

В статье исследована система подготовки кадров научно-технической интеллигенции в УССР во второй половине 1950-х – первой половине 1960 гг. через сеть высших учебных заведений. Определено, что объективные процессы экономического и политического развития СССР обусловили реформирование системы подготовки кадров научно-технической интеллигенции. Раскрыты основные недостатки в системе функционирования высшего образования, осуществлена оценка эффективности системы подготовки кадров научно-технической интеллигенции в указанный период.

Ключевые слова: научно-техническая интеллигенция, высшее образование, высшие учебные заведения, заочное образование, аспирантура.

Onischuk O. A. The system of training of scientific and technical intelligentsia in Ukraine in the second half of 1950th – first half of 1960th through a network of higher education institutions.

The system of training of scientific and technical intelligentsia in USSR in the second half of 1950th – first half 1960th through the network of higher education institutions is illuminated in the article. It was determined that the objective processes of economic and political development of the USSR influenced the development of the training system of scientific and technical intelligentsia. The estimation of system effectiveness of training of the scientific and technical intelligentsia is carried out.

Keywords: scientific and technical intelligentsia, higher education, distance education, graduate school.

УДК 32.001:39(477)"195"

Ю. О. Каганов

РАДЯНСЬКІ СВЯТА ТА ОБРЯДИ У КОНТЕКСТІ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Стаття присвячена ідеологічному аспекту свят та обрядів в радянській Україні другої половини ХХ ст. Аналізується впровадження нової і трансформація існуючої святково-обрядової культури під впливом державної політики, характеризуються її складові та особливості, проблеми сприйняття населенням. порушується питання про вплив нової моделі свят та обрядів на суспільну свідомість, витіснення релігійності, формування цінностей та ідентичності. На конкретних фактах показано розрив між офіційними канонами святкування і проведення обрядів та повсякденними практиками. Висвітлено прояви опозиційних настроїв населення під час святкування.

Ключові слова: свято, обряд, ритуал, радянська ідеологія, свідомість, ідентичність, культура

У структурі радянської ідеологічної системи, що прагнула регламентувати не тільки суспільний простір, але й повсякденне життя, вагому роль відігравали свята та обряди. Сильне емоційне піднесення і переживання, що несуть з собою свята, обряди і ритуали, є зручним інструментом для політичної пропаганди та ідеології. Радянська історія дала приклади масштабної трансформації національної, автентичної святково-обрядової культури в умовах формування нової соціалістичної дійсності, виховання радянського громадянина. Усвідомлення природного процесу змін свят і обрядів під впливом модернізації не може не викликати питання про особливості і наслідки таких експериментів у конкретних соціополітичних реаліях радянської України.

В радянській історіографії переважають роботи, що видавались для пропагандистів, методичні брошури з рекомендаціями щодо проведення свят у місті і селі [1; 2; 3]. На сьогодні існує достатній масив літератури

стосовно святково-обрядової культури радянської епохи, яка є предметом наукового інтересу для етнографів, соціологів, культурологів, соціальних антропологів, стає темою міждисциплінарних студій. [напр.кл.: 4-9]. Спостерігається більший інтерес до сфери свят і обрядів у перші десятиліття радянської влади, натомість «хрущовська», «брежнєвська» і «горбачовська» епохи є вужчим полем дослідницької уваги. Останнім часом виокремлюється у спеціальну історичну дисципліну із самостійним дослідницьким статусом геортологія або еортологія, що досліджує свята, ритуали, обряди та всі їх складові [10, с.35].

У полі нашого зору – ідеологічний аспект святково-обрядової культури в Україні другої половини ХХ ст., проблема маніпулювання суспільною свідомістю, заміщення і витіснення релігійної обрядовості, виправлення за допомогою святкової культури історичної пам'яті, зрештою – протистояння радянської і української національної ідентичності, у формуванні яких важливим компонентом були свята та обряди. Дослідження цих питань не обмежується рамками однієї статті, тому прагнемо у науковій розвідці постулювати окремі штрихи для розв'язання проблеми.

У роки «відлиги», у роки дискусії про «нову людину – будівника комунізму» прийшло усвідомлення, що необхідно запропонувати радянському громадянину нову модель свят і обрядів, які б витіснили релігійні свята і допомогли в ідеологічному перекодуванні населення.

1959 р. почалась кампанія «за нові обряди» в «Известиях» [6, с. 268]. У 1960-ті рр. обрядовість в Україні стає величезним державним проектом, і в грудні 1969 р. ЦК КП України створює Комісію з вивчення і впровадження в побут нових цивільних обрядів при Президії Верховної Ради Української РСР, і так само комісії при виконкомах місцевих Рад депутатів трудящих в областях, районах, містах, селах і селищах.

До розробки нової соціалістичної обрядовості широко залучали громадськість: вчених науково-дослідних установ, письменників, діячів культури і мистецтва, партійних, радянських, профспілкових, комсомольських працівників. Агітаційну функцію виконували чисельні рекомендації, пропагандистсько-методичні кольорові фільми, альбоми. На спеціальних куцшових семінарах готувались «кваліфіковані спеціалісти по проведенню сучасних свят та обрядів». Брали участь у створенні нових свят та обрядів і деякі етнографи. Займаючись співробітництвом з партійними і комсомольськими організаціями, центрами наукового атеїзму, державними управліннями культури і будинками культури, вони писали сценарії, брали участь у конференціях, визначаючи, що можна було б запозичити з минулого [11, с.134].

Поступово формується градація свят.

Всенародні (державні). У Радянському Союзі, згідно з Указом Верховної Ради СРСР «Про святкові і пам'ятні дні» від 1 жовтня 1980 р. до категорії всенародних свят належали Річниця жовтневої революції – 7-8 листопада; День народження В. І. Леніна – 22 квітня; День міжнародної солідарності трудящих – 1-2 травня; Свято Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років – 9 травня; День Конституції СРСР – 7 жовтня; День утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік – 30 грудня; День Радянської Армії і Військово-Морського флоту – 23 лютого; Міжнародний жіночий день – 8 Березня. В червні 1984 р. до них додалося ще й дев'яте свято – День знань (1 вересня) [12, с.4].

Трудові – свято першої борозни, свято урожаю, свято праці, посвячення в робочий клас, посвячення в землероби, свято серпа і молота, свято механізатора, свято тваринника.

Календарні – новорічні щедрівки, свято весни, свято золотої осені, свято квітів, свято зустрічі весни з літом, купальські свята, свято проводів зими.

Побутові – урочисті реєстрації шлюбів, новонароджених, свято вшанування ветеранів, вшанування пам'яті загиблих воїнів і померлих земляків, комсомольсько-молодіжні весілля, проводи в армію, свято повноліття, новосілля [13, арк.13зв.]

У відділ агітації і пропаганди ЦК КПУ з областей надходили бравурні повідомлення про успішне впровадження в побут трудящих нових радянських свят і обрядів. Так, Житомирська області 01.09.1967 р. доповідала: «...В кожному місті та селі були створені комісії по проведенню огляду-конкурсу, які чимало зробили для вивчення, узагальнення і пропаганди нової обрядності. За час конкурсу проведено 384 свят першої борозни, 467 свят врожаю, 399 свят праці, 177 посвячень в робітничий клас і хліборобську сім'ю, 487 свят механізатора, 483 свят тваринника, 352 вшанування ветеранів праці, 109 інших трудових свят. За новими обрядами проведено 5 тис. 730 урочистих реєстрацій шлюбів, 7 тис. 122 урочистих реєстрацій новонароджених, 1422 комсомольських молодіжних весілля, 1313 проводів в армію, 670 свят повноліття, 487 колективних відзначень новосілів» [13, арк.10].

Як правило, трудові свята проходили за типовим сценарієм. Ось як описувалося проведення свята Серпа і Молота у Донецькій області у 1965 р.: «Щорічно в другу неділю січня місяця проводиться свято Серпа й Молота, що персоніфікує нерушиму дружбу робітничого класу і колгоспного селянства. У зв'язку зі створенням нових районів, цього року це свято проводилося 14 лютого» [14, арк.165].

Повідомлялося, що цікаво пройшло свято в м. Волновасі. «Рано-вранці до привокзальної площі стали з'їжджати баристо прибрані автобуси, машини, запряжені в сани трійки. На них прибули колгоспники артилей «Прогрес», ім. Чапаєва та інші. Сюди ж приїхали залізничники локомотивного і вагонного депо ст. Волноваха, які шефствують над цими сільгоспартілями. Ведучий повідомляє: «Увага, увага! Сьогоднішня неділя збігається зі святом російської зими. У нас у гостях передові люди району – доярка Ксенія Йосипівна Лесконог і зав. фермою колгоспу «Росія» Олександр Павлович Кадигроб. У цей час до площі наближається прикрашений санний поїзд. На першій трійці Дід Мороз. Він вітає всіх трудящих, поздоровляє їх зі святом і бажає їм нових успіхів у роботі» [14, арк.165].

Свято Праці проводилось на підприємствах, в колгоспах, радгоспах, в містах і районах. У селах свято відзначалось в літній час на лоні природи. На святах підбивали підсумки соціалістичного змагання,

переможців викликали на лінійку трудової слави. На їх честь запалювали багаття. Причому запалювали багаття діти переможців змагання. Переможцям змагання на лінійці трудової слави, в присутності тисяч людей, учасників свята, вручали грамоти, квіти, подарунки, дипломи «Майстер-золоті руки», посвідчення «Почесний колгоспник» [15, арк.6].

Що стосується побутових свят, то серед них набув значної популярності обряд «Одруження». Однак прагнення регламентувати дійство, що за своєю природою є вільним волевиявленням і доволі особистісним, призводило до дискредитації обряду. Зокрема, у 1974 р. в обряди «Одруження» і «Народження» було введено символ Вічного вогню. Урочистий акт одруження починався біля обрядового залу і чаші-смолоскипа з вогнем, встановленої у стели із Кремлівською Зіркою та епітафією «Пам'ять про героїв, що загинули в боях за батьківщину, священна для нащадків». Обряд починався промовою помічника виконавця обряду: «Шановні наречений і наречена! Перед обрядовим залом прошу пройти до цієї чаші. У ній полум'я, запалене від вогню Вічної Слави. Це вогонь – серце героїв, які віддали своє життя за волю і незалежність соціалістичної Батьківщини, за чисте небо над нами, за наше щастя й щастя наших дітей. Візьміть із собою частку цього полум'я, як символ негасимого життя, чистоти й вірності Радянській Батьківщині! А при закінченні обряду виконавець обряду, показуючи на смолоскип з вогнем, що тримає свідок одного з молодят, говорить: «Дорогі молодята! Прийміть цей священний вогонь і пронесіть його у своїх серцях через все життя, не упустивши своєї честі, помноживши славу нашої великої Радянської Батьківщини. У добру годину, на довгі роки, на щастя» [16, арк.35].

Щодо присутності в обряді елемента з чашею-смолоскипом і вогнем Виконком Київської міської Ради Народних депутатів двічі звертався в Комісію по радянських традиціях, святах і обрядах при Раді Міністрів УРСР із проханням не застосовувати цей елемент в обрядах, обґрунтовуючи це випадками відмов молодят від використання вогню в обряді, нагромадженням вигарного газу в приміщенні, зниженням естетичної обстановки обряду [16, арк.38].

Дискусія з цього приводу спалахнула у грудні 1981 р. при підготовці до відкриття у Києві Палацу урочистих подій, який прагнули ввести в експлуатацію без влаштування обрядової чаші-смолоскипа. «Маючи на увазі, що вилучення цього елемента з обряду в Києві послужило б невартим прикладом для периферії й заподіяло б шкоду справі патріотичного виховання молоді», республіканська Комісія вирішила не робити виключень з церемоніалу і вжити заходи для побудови відповідної чаші [16, арк.35].

На практиці використання цього елемента в обряді призводило до таких недоречностей, які змушені були визнавати самі радянські ідеологи. Так, автор брошури «Обряди в нашому житті» М. Пархоменко зазначала, що, наприклад, під час проведення урочистої реєстрації шлюбу в будинках урочистих подій імітують запалення Вічного вогню. Здебільшого ця процедура настільки буденна, що мало чим відрізняється від запалювання звичайної газової плити, тим більше, що після закінчення обряду «Вічний вогонь» гаситься. У цьому і йому подібних випадках не тільки не відтворюємо ритуал, а навіть дискредитуємо його [3, с.35].

Щоб залучити молодят і молодих батьків до нових обрядів, пропонувалася консультативна допомога населенню з питань сімейно-шлюбних відносин (258 лекторіїв, 198 консультаційних пунктів, 45 «шкіл молодят і молодої матері»). Крім того, молоді люди, які проходили нові обряди, одержували доступ до дефіцитних товарів – весільних суконь, обручок, дитячого одягу, колясок тощо [7, с.452].

Особливою проблемою було запровадження нової радянської святково-обрядової культури на селі. З одного боку, традиційне і консервативне сільське населення було найменш сприятливим об'єктом для новацій, з іншого боку – матеріальні і кадрові ресурси на селі були обмежені. Тому радянські пропагандисти знаходили вихід, традиційний для радянського суспільства дефіциту, – якщо не вистачає товару/послуги/ресурсів, це питання переводиться у площину саморобства (згадаймо викрійки одягу, схеми радіотехніки та ін., що мали під натхненням гаслом «зроби сам» заміщати реальні економічні проблеми в країні). «У вас немає артистів? А хіба вам не дасть радість виконання переплясу дояркою колгоспу? Вона ж так полюбає поплясати! І скільки таких плясунів живе навколо вас! Будь-хто з них погодиться виступити на святі вашої вулиці і розповісти про своє життя і працю, поспівати або потанцювати для вас», – так радила книга «Свята нашої вулиці» (1967) [2, с.11].

У проектах нової цивільної обрядовості найбільш уразливим місцем залишався похорон. Якщо похорон статусних людей (ветеран, член партії) проходив у формі мітингу з елементами військового церемоніалу, то відносно простих людей було багато неясного: як повинна виглядати і як проходити цивільна панахида? Комуністів регулярно вичитували і проробляли на зборах за несвідомість при здійсненні похоронних обрядів по релігійному канону. Але замість відмови від релігійної символіки – без попів, без ікон, без молитов, без відспівувань – нічого не пропонувалося.

У цьому контексті наведемо один промовистий приклад. У червні 1965 р. у Ленінграді відбулася нарада з методології атеїстичної пропаганди, де завідувач методичним кабінетом по атеїзму поділився з колегами наступною історією. В селі Лисий ніс помер робітник місцевого заводу. Цей робітник був, за словами його товаришів, неврівноваженим, і директор фабрики, партком і профспілка вирішили, що в нього похорон буде «по-цивільному», «із цивільним мітингом» і панахидою на місцевому цвинтарі. Вони домовилися із вдовою, що вона доставить труну на цвинтар, але коли співробітники заводу прибули на цвинтар, вони побачили там місцевого священика, що вже проводив похорон за релігійним обрядом. Колектив почекав до кінця служби, а потім товариші із заводу почали «сперечатися» між собою з приводу того, хто буде виголошувати промову. І поки товариші продовжували сперечатися священик вирішив розрядити обстановку, «показуючи, як добре він засвоїв те, чому його навчили в духовній академії». Священик добре знав деталі життя покійного, він говорив про те, яким він був гарним сім'янином, яких він виростив гарних дітей, навіть

згадуючи їх по іменах, і про те, яким він був гарним сусідом, і як добре він доглядав за своєю присадибною ділянкою. Закінчучи, священик сказав, що він не буде говорити про те, яким він був гарним робітником, тому що це й так видно по тому факту, що стільки його товаришів прийшли проводити його в останню дорогу. Ленінградський атеїстичний працівник зазначив, що після такої промови священика «ані профком, ані партком, ані дирекція – ніхто не зважився рота відкрити» [7, с.430].

Цей епізод характеризує ідеологічний вакуум, що склався у результаті антирелігійної політики держави. Особливо коли люди зіштовхувалися з побутовими проблемами і особистим горем, атеїзм ніяк не міг допомогти їм на практичному рівні, тоді як священики були спеціально підготовлені для задоволення духовних потреб своїх парафіян. Що міг запропонувати науковий атеїзм у випадку, коли люди просто втрачають ґрунт без релігійного світогляду і релігійних обрядів? Питання: «Як повинен поводитися комуніст, коли вмирають віруючі батьки й заповідать ховати їх за релігійним обрядом?» входило до числа поширених питань, які ставили на зібраннях [17, с.416].

Що стосується державних свят, то у монографії польського соціолога і міністра культури Польської Народної Республіки К. Жигульського, що вийшла на зорі «перебудови» (1985), описується типова модель державного свята, що включає в себе наступні елементи: «віддавання почесностей символам і знакам, що втілюють ідею держави, демонстрація збройної сили для підкреслення міцності, суверенності і міжнародного значення, публічне нагородження осіб, які відзначились перед владою і урядом». У Радянському Союзі цій моделі повністю відповідали свята Жовтневої революції і Першого травня. Крім нагород, що виступають як форма святкових дарунків, під час свят «привселюдно й чітко демонструється структура державного апарата. Видатні діячі держави з'являються на урочистих трибунах, люди надягають ордени і відзнаки... Святкові церемонії проходять у столицях і адміністративних центрах, повторюючи ту саму загальну схему» [18, с. 226].

Святковий ритуал – важливий спосіб формування «колективних тіл» (за М. Рикліном) [19], «великої родини». Керівники радянського суспільства стали «батьками», національні герої стали «синами», а держава – «родиною» [20, с.7]. При такому підході декларативно влада визнавала право на національні особливості обрядів і свят в республіках. Разом з тим, зазначалося, що «національні особливості обрядової культури при всій їхній своєрідності й неповторності не можна інтерпретувати як виняткові, що ніде більше, ні в якій формі не зустрічаються», знаходилося «багато спільного за характером і формою проведення між українським щедруванням та казахським звичаєм жарапандан» [21, с.71].

Відчуваючи опозиційний потенціал у національних і старовинних українських обрядах і святах, і діючи за принципом «якщо процес не можна зупинити, треба його очолити», радянська система виробляла синкретичні види святкування: залишаючи автентичною форму, наповнювала її новим ідейно-витриманим змістом. Яскравим прикладом у цьому плані може слугувати досвід комсомольсько-молодіжних вечорниць. Так, у квітні 1965 р. зав. відділом пропаганди та агітації Запорізького обкому КП України В. Костецький доповідав у ЦК, що «у практику роботи будинку культури тресту «Запоріжжальюмінбуду» увійшло проведення вечорів відпочинку молоді – «Комсомольських вечорниць». Тут у стародавній українській обряд «вечорниць» внесений новий соціалістичний зміст. На «вечорницях» розігруються вікторини, проводиться художнє читання, співаються народні й сучасні українські пісні, виконуються українські танці. За зразком КВК молодь змагається у дотепності і знаннях. На «вечорницях» прославляються передовики виробництва і в сатиричній формі зазнають критики недбайливих робітники, ледарі, бракороби. Такі «вечорниці» практикуються на заводі «Комунар», так звані «комунарівські вечорниці» [22, арк.147].

Радянська історіографія показувала запровадження нових свят і обрядів або трансформацію існуючих у новому, соціалістично вірному руслі, як процес, звичайно, непростий, погоджувалась із окремими проблемами, що існують на шляху уніфікації обрядово-святкової системи у країні. Так, наприклад, в 1975 р. на розширеному засіданні республіканської комісії із соціалістичної обрядовості завідувачка відділу ЗАГС м. Харкова скаржилася, що нестача засобів і кадрів підриває ідеологічні й виховні цілі нових обрядів. «Завідуюча відділом ЗАГСа проводить реєстрацію шлюбу, на цю урочистість приходять багато гостей, приносять багато квітів. Владі по пелюстку з букета кожного, а в приміщенні відділу ЗАГСа вже брудно. Що ж робити? Адже зараз прийде нова пара для реєстрації шлюбу, і тоді завідувачка ЗАГСа на свій ритуальний костюм одягає халат, бере мітлу і підмітає підлогу в приміщенні. А потім приймає нову пару. А потім надходять скарги від молодят, що їхній шлюб реєструвала прибиральниця, що завідувачка десь була відсутня. Довелось запросити голову виконкому і цих молодят. Він намагався переконати їх у тому, що шлюб їх реєструвала не прибиральниця, а завідувачка. Вони не хотіли вірити, стверджували, що в їхній присутності ця ж людина прибирала приміщення. А що цій завідувачці треба було робити?» [7, с.453-454].

Визнавались також елементи формалізму і бюрократизму в обрядовій практиці: «У місцях, які стали символами пам'яті радянських людей, ритуали покладання вінків і квітів нерідко втрачають значення священних ритуалів, сповнених глибоких почуттів, стають всього-на-всього престижним елементом сучасного весільного обряду. Парадна метушня, поспішність, тріск фотокамер відсувають на другий план щире бажання, потребу поєднати смуток і радість, поклонитись світлій пам'яті героїв Великої Вітчизняної війни» [3, с. 41].

Після провалу антиалкогольної кампанії М. Горбачова стало можливим визнавати партідеологам кумедність т.зв. безалкогольних весіль. «Якщо раніше в післяобрядових торжествах переважало багатолюдне і пишне застілля, то зрозуміло, що тепер воно не повинно бути основою весільних традицій. Адже безглузде враження справляють сімейні безалкогольні урочистості, під час яких святкові столи ломляться від м'ясних страв, гострих приправ, закусок, що запиваються солодкими неспиртними напоями із

весільних келихів для шампанського. При цьому ще й виголошують тости, а у весільній вітальні час від часу звучить традиційне «гірко» і незвичне безалкогольне «солодко». Подібне весілля не стільки радує, скільки викликає гірку посмішку у гостей. Така організація безалкогольного весілля не тільки не сприяє його популяризації, а навпаки, відштовхує людей від подібного нововведення і вони вважають за більш доцільне веселитись як і раніше, – з горілкою і вином» [3, с.38].

Проблема низького рівня обрядовості стосувалася процесу створення і впровадження трудових обрядів і свят. Адже значна їх кількість, перш за все обряди посвячення в робітники, першої зарплати, вшанування переможців соціалістичного змагання, кращих виробничників, свята Серпа і Молота, врожаю та інші проводилися без добре відпрацьованих сценаріїв, художнього оформлення, відповідної підготовки виконавців обряду. В обрядовій творчості переважали самодіяльні засади, невинуваті формотворчість і волюнтаризм, намагання звичайний тематичний вечір чи інший масовий захід оголосити обрядом [3, с.35].

Ці наведені приклади засвідчують концептуальну тезу про те, що визнавались лише ті вади і недоліки при впровадженні нової святково-обрядової культури, які мають організаційний, технічний характер, а не стосуються глибинних основ, політико-ідеологічного ядра. Натомість прояви будь-якої опозиційності у поглядах, громадської чи політичної незгоди при святкуванні чи виконанні обрядів ретельно приховувалися.

Разом з тим, є підстави стверджувати, що процес насадження нової системи свят і обрядів зустрічав спротив у частини нонкомформістського населення, що відчувало приховану мету вихолощення і нівелювання національних традицій і релігійності українського населення через запровадження святкової та обрядової культури. Такі випадки знаходимо у повідомленнях спецслужб, документах з грифом «цілком таємно», що направилися в ЦК.

Наведемо декілька ілюстрацій, що містяться у щоденнику Кушніра Василя Петровича, 1937 р.н., уродженця Черкащини, студента Ужгородського держуніверситету, який під час навчання вів щоденник, в який нотував свої думки і враження (студент після виявлення щоденників був виключений з університету і заарештований).

«2 травня 1956 р. «Міжнародне свято... трудящих! Але це не зовсім так! Адже багато трудящих, як я спостерігав, не святкують, оскільки нема за що, порожні кишені. А студенти? Також!..» [23, арк.23].

«Мимоволі в мене сьогодні навернулись сльози під час демонстрації кіножурналу «Свято 40-річчя Жовтня у Києві». Проїшли першокласні війська. Почалась демонстрація. Хіба це щирі посмішки, щирі вигуки ура, щирі пісні? Навіть у кіножурналі кидається у вічі вимушеність. Забиті, далеко не святкові обличчя весь час повертались до об'єктиву кіноапарата при його проходженні, щоб увіковічнити своє обличчя з широко відкритими від здивування і розгубленості очима і ротом. Проходять люди, зігнувшись від важкого панно або портрета Микити Сергійовича (поряд з Леніним) і дуже легко прочитати по людині, що така форма прояву любові до вождя його не задовольняє і радий скоріше з цим покітати. А під цим всім велично виділяється під демонстрантами «Україна в 1957 році», символічне зображення з панно, снопа і молодої дівчини у національному одязі, яка всім дарує свою посмішку, вітаючи букетом квітів «святковий Київ». Хочеться сказати: «Хто тебе не насилував, з ким ти не обнімалась, дівчина – символічне зображення республіки». Але замість цього в мене навернулись сльози, коли цей символ, з прапором у руках пронесли біля трибуни, на якій стояли Кириченки, Кальченки та інші ченки, з кам'яними обличчями державних діячів, яким, очевидно, набридло тримати руки «під козирок» (вони були у шляпах) і вони чекали, коли все це закінчиться...» [23, арк.31].

«26» «святкували» 40-річчя Укр. РСР. Незалежна суверенна держава! Хочеться на ці слова на... Навіть дня спеціально ця незалежна суверенна держава не мала для того, щоб відзначити свій 40-річний ювілей. Вона вимушена була поміняти середу на неділю. Щоб відсвяткувати, у неділю зробили робочий день, а у середу був вихідний день...» [23, арк.32].

«3 травня 1958 р. На демонстрації ніс прапор якоїсь республіки у колоні знаменоносців. Часто зупинялись, чекали. Мені страшенно набридла ця «морочка» – демонстрація. Нарешті пішли. Перед трибуною взяли ногу інтервал і дистанцію. Я подивився на трибуну, там сиділо і стояло декілька десятків начальства, як на підбір: червоні, товсті і т.д. Серед них гості з ЧСР, Румунії, Угорщини.

Трибуна вітала нас оплесками, хтось вигукував «Да здравствует КПСС! Ура!» Але це все був «глас, вопиющий в пустыне»: ніхто в колоні не кричав «Ура!», крім 1-2 людей, які зірвались з голосу, як ніби подавилися. Після цього хтось засміявся доволі голосно. Далі ніхто не кричав з трибуни...

Я був задоволений, до мене повернувся мій веселий настрій, який залишив мене доволі давно. Мені набридло усе, і ця демонстрація, і брехливі пісні і всякі інші фікції – комедії» [23, арк.34].

Наведені уривки з щоденника віддзеркалюють, вочевидь, думки значної маси громадян, які не вели щоденники (через реальну загрозу покарання), але мали схожі погляди. Джерело цих поглядів – кардинальна відмінність декларованих високих ідеалів і реального повсякденного життя у соціалістичній країні з відсутністю демократичних прав і свобод.

Уніфікація і чіткий перелік дат, що підлягали відзначенню, не означали на практиці цілковите слідування цьому канону. Важливим аспектом проблеми є заборона відзначення тих подій і дат, які були небажаними з політико-ідеологічної позиції для радянської влади, однак пам'ять про них була міцно вкарбована в історичну пам'ять частини населення. Наведемо промовистий епізод, що стався зі співробітником навчальної частини Київського державного університету Г.Л. Цідоїковим, який випадково опинився в епіцентрі подій, про що доповів ректору, а той – у ЦК.

Як відомо, 22 травня 1861 р. відбулось перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі в Каневі. З огляду на це, щоб запобігти масовим акціям у Києві 22 травня 1968 р. біля пам'ятника Тарасу Шевченку влаштували музичний фестиваль, і радіомашина транслувала пісні. Після цього, у лівій стороні біля пам'ятника Т.Г.Шевченку велика група людей почала співати українські пісні, співали «Ой на горі та й жінці жнуть»..., і пісня на другому куплеті обірвалася, потім ця група людей проспівала «Черемшину» і частина молодих людей початку розходитися [24, арк.11].

Як доповідав Г.Л. Цідоіков, «у цей час навколо мене утворилася досить значна група людей, приблизно 50-60 чоловік, і з обуренням почали говорити, чому забороняють відзначати 22 травня біля пам'ятника Т.Г.Шевченку. На моє питання, що це за день, що його треба відзначати, парубок відповів, що в цей день привезли труп Тараса в м. Київ, що це щастя для українського народу й український народ повинен шанувати цю дату. Я відповів, що це блюзнірство, вважати привезення тіла в м. Київ як щастя для народу, тому що смерть Шевченка Т.Г. – це горе, трагедія. З цього моменту почалася дискусія, мені було задано дуже велику кількість питань, які можна розділити на дві групи.

I група питань стосувалася національних проблем.

1. Чому була скасована Постанова РНК УРСР про обов'язкове вивчення і введення української мови на Україні.

2. Чому націоналістів заарештовують, а шовіністів – ні?

3. Чому не дублюються українською мовою іноземні фільми?

4. Чому тільки 6% української літератури перекладається на українську мову?

5. Чому українці віддають своїх дітей у російські школи?

6. Чому в Росії та інших республіках, де проживають українці, немає українських шкіл?

7. Чому в місті Києві говорять російською мовою?

8. Чому царська влада дозволила народу зустрічати тіло Шевченка, коли привезли його в м. Київ, а ця зараз не дозволяється відзначати цей день?

9. Чому на українському відділенні філологічного факультету лекції читаються російською мовою?

10. Чому заборонили «Собор» О. Гончара і через газету змушують його відректися від цього твору?

11. Чому в нас погано ставляться до українців, що проживають у Канаді?

12. Чому в нас національною мовою є російська?

13. Чому націоналізм вважають буржуазною ідеологією? Адже націоналізм – це ж патріотизм.

14. Чому спотворюється національна політика В.І. Леніна відносно самовизначення націй аж до відокремлення в окрему державу?

II група питань носила загальний характер, так:

...2. Чому був закритий судовий процес над Гінзбургом?

4. Чому в нас критикують тільки футбол, іншої критики немає?

5. Чому на Україні немає єврейського театру?» [24, арк.12].

Архівний документ не містить інформації, які відповіді надав Г.Л. Цідоіков і наскільки вони задовольнили присутніх. Але у будь-якому випадку очевидно, що подібні дати ставали приводом для прояву незгасної національної ідентичності навіть у закритій авторитарній системі.

Відзначення масових свят викликало занепокоєння у влади не тільки з огляду на ймовірні порушення громадського порядку, а здебільшого через можливі «ідеологічні диверсії». Наведемо уривок з доповідної записки КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ від 29 квітня 1976 р. про оперативну обстановку та заходи протидії ідеологічним диверсіям напередодні святкування 1 Травня.

Так, напередодні Першого травня, було вжито «організаційні й агентурно-оперативні заходи зі своєчасного виявлення, попередження й припинення можливих підривних акцій спецслужб та ідеологічних центрів імперіалістичних держав, а також ворожих і антигромадських проявів з боку антирадянських елементів...

В оперативні наряди виділено 612 співробітників КДБ і 925 військовослужбовців внутрішніх військ, з якими проведено інструктаж і на місці відпрацьовано їхні практичні дії. Створено необхідний військовий резерв. У колонах демонстрантів перебуватимуть 115 оперативних працівників, 24 позаштатних співробітники і чекісти запасу, 568 агентів і 805 довірених...

Забезпечено належний контроль за діями об'єктів справи «Блок», екстремістськи налаштованих єврейських націоналістів і татарських «автономістів».

З 91-го хворого з агресивними й маячними ідеями 47 осіб уміщено до психіатричних лікарень, а інші взяті під нагляд родичів, довірених, працівників охорони здоров'я й міліції» [25, с.401].

Прояви «буржуазного націоналізму» вбачали у проведенні колядок і щедрівок. 20 грудня 1972 р. КДБ при РМ УРСР «цілком таємно» доповідав до ЦК КПУ про те, що «за прикладом минулих років окремі націоналістично налаштовані особи, в основному з числа колишніх учасників хору «Гомін», вживають заходів до проведення т.зв. «колядок» і «щедрівок»... Відомо, що націоналістичні елементи у своїй ворожій діяльності раніше використовували «колядки» і «щедрівки» як одну з легальних форм залучення нових учасників в «український рух» і в інтересах збору т.зв. «громадських коштів»... [25, с.344]. Текст однієї з «колядок» містить фразу: «Боже, волю Україні дай!», що на думку багатьох учасників, відображає справжній зміст «колядок»... «Колядники» цієї групи мають намір також відвідати екзарха України митрополита Філарета, який торік вручив їм сто рублів... Комітет держбезпеки при РМ УРСР вживає заходів до попередження можливих спроб використовувати «колядок» українськими націоналістами у ворожих цілях» [25, с.345].

Серед форм повсякденного і святкового дозвілля, що набули популярності серед населення, але не були легітимізовані зверху, були танці і молодіжні дискотеки. Вони, на перший погляд, не мали чіткого опозиційного спрямування, однак, на думку ідеологів, були зручним майданчиком для формування інакомислення [див.: 26].

Танці дуже часто були кульмінацією якогось заходу, як правило, нудного, що має характер «обязаловки». Таким чином, танці мали заохочувальний характер, тому що спочатку треба було прослухати лекцію на нецікаву тему, а вже потім можна було «твістовати» [27, с.68]

До масових танців в СРСР висувалися вимоги дотримання класової суті як наріжного каменю радянської ідеології. У реальності це означало встановлення контролю над всім: одяг і зачіски, манери й те, як танцюють. Танці, що дозволяються на шкільному вечорі могли бути затвердженими РОНО. Чи будуть танцювати танго знаходилося у прямої залежності від думки й настрою присутнього директора школи або старшого піонервожатого. При цьому дивилися, щоб ніяких спроб танцювати фокстрот «стилем» не було [27, с.69].

У доповідній записці заступника голови Ради Міністрів УРСР М. Орлика в ЦК Компартії України від 14.01.1981 р. містилися суттєві занепокоєння, що за «останні 4 роки кількість дискотек значно зросла і становить у даний час 1898...» [28, арк.62].

Станом на 1 серпня 1981 р. найбільше дискотек працювали у Дніпропетровській області – 88, Одеській – 54, Львівській – 53, Донецькій – 51, найменше – у Полтавській – 9, Ровенській – 16, Кіровоградській – 17, Запорізькій – 19 [28, арк.65].

Наголошувалось на серйозних недоліках, що встановлені перевіркою роботи дискотек, проведеною ЦК ЛКСМУ разом з Міністерством культури УРСР і Укрсовпрофом. Перевіркою було охоплено 844 дискотек (з них платних – 465). Так, «у ряді міст і районних центрів дискотеки створюються без відома профспілкових, комсомольських органів, установ культури, проведені ними заходи не контролюються. Серед 844 перевірених дискотек – 57 не затверджені у встановленому порядку. Багато профспілкових, комсомольських організацій, керівників культосвітніх установ порушують діюче положення про обов'язкову попередню реєстрацію в органах культури програм, призначених для платного публічного виконання. З 465 дискотек, що здійснюють платні виступи, програми 334 не зареєстровані, в т.ч. 170 дискотек профспілок, 125 – органів культури, 39 – комітетів комсомолу. Особливо незадовільно здійснюються керівництво й контроль за роботою дискотек в Одеській, Закарпатській, Ворошиловградській, Сумській, Тернопільській, Харківській областях. У Кримській області мали місце факти гастрольних виступів дискотек з незареєстрованими програмами, що пропагують низькопробні шлягери закордонної естради. Аналіз показує, що дві третини дискотечних програм складені переважно з творів західної естрадної музики, у них відсутні музична класика, фольклор, найчастіше звучать неліцензійні записи. За останні півтора року в дискотеках Рівненської області було використано 4,5 тисячі творів авторів капіталістичних країн і тільки 1120 – радянських композиторів. У програмах молодіжних дискотек м. Харкова використовуються до 90 відсотків неліцензійних фонозаписів» [28, арк.62].

Зазначалось, що «для значної частини дискотек характерний невисокий рівень організаторської роботи й художньо-виконавської майстерності керівників і ведучих. З 1301 ведучих тільки 281 має спеціальну підготовку, 107 пройшли тарифікацію, лише 10 відсотків – з відповідною музичною освітою... У більшості дискотек відсутнє перспективне планування...» [28, арк.63].

За наслідками перевірки і паспортизації дискотек була припинена діяльність 190 з них, як таких, що не відповідають примірному положенню, затвердженому Міністерством культури СРСР, ВЦСПС і ЦК ВЛКСМ. Відсторонено 193 ведучих, ідейно-політичний і художньо-виконавський рівень яких не відповідає пропонованим вимогам. Як вихід з ситуації, що склалась з дискотеками, було вирішено «створити спеціальні міжвідомчі комісії для проведення атестації всіх керівників і ведучих дискотек... затвердження сценаріїв, реєстрацію програм платних дискотек в органах культури».

Коротко оглянувши процес впровадження нової радянської святково-обрядової культури, важливим постає узагальнююче питання: який ефект мало впровадження нових і трансформація існуючих свят і обрядів у пізньорадянську добу, до чого призвела жорстка уніфікація і регламентація цієї сфер повсякдення і культури?

На наш погляд, у найзагальнішому вигляді спектр реакції на святково-обрядову культуру коливався від покірною слідування їй (частина номенклатури, люди з низьким рівнем критичного мислення) до вороже опозиційних настроїв. Однак на ці полюси припадала меншість населення.

Для більшості громадян політичні акції часто проходили начебто мимо, а радісні почуття викликали скоріше вільні дні в колі родини й друзів, смачна їжа, кульки й фотографії. У більшості випадків навіть «червоні дні календаря» вважались не політичною подією, а скоріше просто розвагою. Вихід на демонстрацію як сприймається як святкове гуляння.

Спогади людей про свята радянської доби часто сповнені ностальгії, радісних і теплих вражень. З точки зору соціальної психології це можна пояснити тим, що у свята відпочивали від дефіциту, і в спогадах такі дні перетворюються в міф про блаженство при радянському порядку, коли все було дешево [6, с.293].

Слід зазначити, що загалом відчуття фальшу, штучності і нещирості обрядово-святкових дійств призводило до формування сатирично-гумористичної реакції на них. Класичним є анекдот, коли на питання Рабиновичу, чому той хоче уїхати в Ізраїль, той видає фразу: «Набридли свята! – Які свята? – Ковбасу купив – свято, туалетний папір дістав – свято».

Тонку пародію на радянські свята містить оповідання Едуарда Успенського «Свята у Простоквашино», де є наступний епізод. Дядя Федір каже: «Чомусь День птахів є, День доярок є, 8 Березня, а Дня корови немає. Треба для корови Мурки свято влаштувати...»

Герої твору, кіт Матроскін, пес Шарік і Дядя Федір організують святковий стіл з тістечками, гучною музикою і гаслом «Будь здорова, рідна корова!» Але Мурка байдужа до святкової символіки: вона з'їдає не тільки паперову скатертину, але й вітальне гасло [29].

У результаті радянські свята сприяли формуванню ефекту амбівалентності свідомості. У міру розвитку житлового будівництва і забезпечення родин окремими квартирами створювалися умови для нових форм святкування в сімейному і дружньому колі, які були неможливі в комуналках і барачних селищах. Поряд з офіційними демонстраціями і колективними народними гуляннями радянське свято усе більше переміщалося в невеликі компанії близьких людей, завойовуючи приватний простір. Так, багате домашнє застілля зі значною кількістю спиртного, чому в часи тотального дефіциту надавалося велике значення, було яскравим свідченням цього розколу у свідомості [9, с.347].

Як стверджує німецький вчений М.Рольф, «офіційно санкціонований святковий привід зазнав розмежування по лінії примусового суспільного параду і свята в порівняно вузькій веселій компанії своїх людей. Така емоційна нерівноцінність двох сфер тієї самої святкової події усе більше підривала дисципліну під час проходження офіційних ритуалів» [9, с.347].

Оскільки ідеологічна і розважальна функції свят значною мірою перепліталася, то у результаті зміни у святковій культурі з кінця 1950-х рр., як зазначає британська дослідниця К. Келлі, не стільки згуртували радянське суспільство, скільки привели до атомізації суспільних цінностей, грубо говорячи, до розпаду тієї системи, на відновлення якої вони були орієнтовані [6, с.295].

Отже, впровадження нових свят і обрядів у післясталінську епоху стало продовженням експериментів 1920–30-х рр. з формування радянського громадянина з відповідним ідеологічним базисом. Радянська модель свят та обрядів мала на меті легітимізувати партійно-радянську систему, вихолостити з історичної пам'яті генетично вкарбовані елементи, насамперед національно-державницькі, покінчити з релігійністю як конкурентом радянської влади. Радянське культуртрегерство упродовж всієї другої половини ХХ ст., втілювалося у складне балансування радянського і народного, директивно насадженого і вкоріненого, офіційного і сімейно-особистісного. Наслідками такої роздвоєності, що була, зрештою, властива для більшості елементів суспільного життя радянського громадянина, ставала подвійна лояльність і амбівалентність свідомості та ідентичності. Довготривалий ефект цих рис актуалізує поглиблення дослідницького аналізу проблематики.

Джерела та література

1. Советские традиции, праздники и обряды: Опыт, проблемы, рекомендации. – М. : Профиздат, 1986. – 336 с.
2. Бульванкер В. Праздники нашей улицы (библиотечка пионера «Знай и умей») / В. Бульванкер. – Ленинград : Издательство «Детская литература», 1967. – 120 с.
3. Пархоменко М.Т. Обряды у нашому житті / М.Т. Пархоменко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1988. – 48 с.
4. Пенькова О.Б. Традиції, свята та обрядовість населення Східної України в 1960-і – середині 1980-х рр.: державна політика і повсякденне життя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Б. Пенькова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
5. Тевікова О. В. Обрядовість населення України періоду хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.) / О. В. Тевікова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С.101-105.
6. Келли К. Было непонятно и смешно»: праздники последних десятилетий советской власти и восприятие их детьми / Катриона Келли, Светлана Сиротина // Антропологический форум. – 2008. – № 8 // http://www.intelros.ru/pdf/Anthropo_Forum/2008_8/08_05_kelly-sirotnina_k.pdf
7. Смолкин-Ротрок В. Проблема «обыкновенной» советской смерти: материальное и духовное в атеистической космологии / В. Смолкин-Ротрок // Государство. Религия. Церковь. – 2012. – № 3-4 // http://www.intelros.ru/pdf/GosRelTserkov/2012_03-04/19.pdf
8. Ваннер К. Переживаемая религия: концептуальная схема для понимания погребальных обрядов в приграничных районах Советской Украины / Катрин Ваннер // Государство. Религия. Церковь. – 2012. – № 3-4 // <http://religion.rane.ru/sites/default/files/20.pdf>
9. Рольф М. Советские массовые праздники / Мальте Рольф. – М. : РОССПЭН, 2009. – 440 с.
10. Дмитрієнко М.Ф. Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень / М.Ф. Дмитрієнко, Я.А. Солонська // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С.34-61.
11. Громова Н. Радянська історіографія календарної обрядовості українців // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 32. – К., 2010. – С. 133-141.
12. Стеценко С. Розвиток та вдосконалення радянських свят і обрядів / С. Стеценко // Народна творчість та етнографія. – 1976. – Вип. 5. – С. 3–8.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 2594. – 27 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 2568. – 197 арк.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 2585. – 170 арк.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 1830. – 134 арк.
17. Жидкова Е. Советская гражданская обрядность как альтернатива обрядности религиозной / Е. Жидкова // Государство. Религия. Церковь. – 2012. – № 3-4 // <http://religion.rane.ru/sites/default/files/18.pdf>
18. Шаповалов С.Н. Государственные праздники в Советском Союзе: зарубежный опыт исследования / С.Н. Шаповалов // Теория и практика общественного развития. – 2009. – № 3-4 // <http://www.teoria-practica.ru/-3-4-2009/history/shapovalov.pdf>

19. Рыклин М. От ликования к галлюцинации: постсоветские коллективные тела / Михаил Рыклин // <http://www.topos.ru/article/4656>
20. Круглова Т. А. Новый год как праздничный ритуал советской эпохи / Т. А. Круглова, Н. А. Саврас // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. – 2010. – N 2 (76). – С. 5-14.
21. Зоц В. П. Сучасна обрядовість – важлива складова частина духовної культури / В.П. Зоц // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 4. – С. 69-73.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 2569. – 228 арк.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5141. – 132 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 9. – 71 арк.
25. Політичні протести й інакodomство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. – К. : Смолоскип, 2013. – 736 с.
26. Каганов Ю. О. Музыка як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина XX ст.) / Ю.О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 159-164.
27. Лукаш М.А. Вечер отдыха в «праздничном календаре» ставропольской молодежи шестидесятых – семидесятых годов XX века / М.А. Лукаш // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2012. – № 4 (39). – С. 67–69.
28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 25. – Спр. 2223. – 79 арк.
29. Успенский Э. Праздники в деревне Простоквашино. История вторая. День рождения коровы Мурки / Э. Успенский // http://www.e-reading.co.uk/chapter.php/129167/2/Uspenskiii_6_Prazdniki_v_derevne_Prostokvashino.html

Каганов Ю. О. Советские праздники и обряды в контексте идеологической политики в Украине второй половины XX в.

Статья посвящена идеологическому аспекту праздников и обрядов в советской Украине второй половины XX в. Анализируется внедрение новой и трансформация существующей празднично-обрядовой культуры под влиянием государственной политики, характеризуются ее составляющие и особенности, проблемы восприятия населением. Поднимается вопрос о влиянии новой модели праздников и обрядов на общественное сознание, вытеснение религиозности, формирование ценностей и идентичности. На конкретных фактах показан разрыв между официальными канонами празднований, проведения обрядов и повседневными практиками. Охарактеризованы проявления оппозиционных настроений населения во время празднований.

Ключевые слова: праздник, обряд, ритуал, советская идеология, сознание, идентичность, культура

Kaganov Yu. O. Soviet holidays and ceremonies in the context of ideological policy in Ukraine in the second half of XX century.

The article is devoted to the ideological aspect of the holidays and ceremonies in the Soviet Ukraine in the second half of XX century. Introduction of new and transformation of current festive and ritual culture under the influence of public policy are analyzed, its components and features, the public perception of the problem are characterized. Question of the influence of the new model holidays and ceremonies on the public consciousness, repression of religion, values and identity is raised. The gap between the official canons of the celebrations, rituals and everyday practices is shown on a specific example. Manifestations of opposition sentiment of the population during the celebrations are characterized.

Keywords: celebration, ritual, Soviet ideology, consciousness, identity, culture.

УДК 658.155:622"1987/1990"

В. Л. Агапов

ГОСПРОЗРАХУНКОВІ СТОСУНКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ШАХТАХ У 1987–1990–х рр.: ВПРОВАДЖЕННЯ, ПЕРЕПОНИ, РЕЗУЛЬТАТИ

Причини страйків 1989-1991 рр., обставини переходу гірників України на антикомуністичні позиції можуть бути зрозумілими у разі вивчення їх соціального та виробничого життя. Автором з'ясовано мету партійно-державної політики щодо вугільної галузі, готовність вугільних підприємств до впровадження економічних методів господарювання, виявлені об'єктивні та суб'єктивні чинники, які перешкоджали застосуванню нових методів діяльності, проаналізовано зміни економічного становища шахт під впливом страйкової боротьби гірників та внаслідок нововведень.

Ключові слова: господарський розрахунок, шахтар, фінанси, коефіцієнт трудової участі.

Одним із актуальних завдань дослідницької проблематики є вивчення соціального та виробничого життя гірників, які у 1989 – 1991 рр. були найактивнішими суб'єктами історичного процесу. Стан справ у вугільній галузі в останні роки існування УРСР розглядається у колективній монографії «Вугільний Донбас у другій половині XX століття» [1], у монографії О. Амоши та Б. Біренберга [2], дисертації Н. Шевченко «Соціальні проблеми вугільної промисловості України в 1965 – 2000 рр.» [3]. Мета статті: з'ясування специфіки впровадження госпрозрахункових стосунків у вугільній галузі у 1987–1990 рр. та його результатів.

У 1985 р. нове політичне керівництво СРСР розпочало політику «прискорення». Воно усвідомлювало наявність фінансових негараздів в країні. Фінансові ресурси СРСР внаслідок низької ефективності народного господарства і гонки озброєнь з кожним роком ставали більш обмеженими. У 1985 р. дефіцит бюджету складав 4 % ВВП. Економіку обтяжували нерентабельні підприємства, яких тільки в УРСР станом на 1 липня 1989 р. було 2462 [4, арк. 480]. Дотації ВП УРСР нестримно зростали. Якщо у 1975 р. вони